

12. Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У "Про хід хлібозаготівель по областях УРСР" від 23.01. 1946 // Голод в Україні 1946-1947 Документи і матеріали. - Київ - Нью-Йорк, 1996. - С. 17-18.
13. Постанова ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР "Про заходи по виконанню директиви Й.В.Сталіна щодо посилення хлібозаготівель" від 15.09.1947 // Голод в Україні 1946-1947. Документи і матеріали. - Київ - Нью-Йорк, 1996. - С. 285-287.
14. Указ Президії Верховної Ради СРСР "Про виселення у віддалені райони осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності у сільському господарстві і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя" від 02.06.1948 // Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / За ред. В.Т.Маляренка. - К., 1997. - С. 82-83.
15. Основы земельного законодательства Союза ССР и союзных республик // ВВС СССР. - 1968. - №51. - Ст. 485.
16. Положение "О государственном контроле за использованием земель", утв. Постановлением СМ СССР 14.05.1970 // СП СССР. - 1970. - №9. - Ст. 71.

Knysh V. V.

REFLECTION OF LAND LAW PRINCIPLES IN THE SOVIET LAND LEGISLATION OF UKRAINE

The article is connected with the problem of establishment of main principles into the soviet land law in USSR. The deep analysis of main principles of the soviet land law have given. In the author's opinion these principles had a direct bearing on the process of destroying of powerful Ukrainian landowner and Ukrainian village.

Key words: principles of the land law; principles of the land legislation; springs of the law; principles of collectivization; principles of the soviet landed policy.

Кобецька Н.Р.

ОБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ТА ЇХ ЗМІСТ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

УДК 349.6

Традиційно об'єктами екологічного права визнаються певні природні блага, умови, елементи, що підлягають регулюванню за допомогою норм екологічного права. Визначення видів цих об'єктів і розкриття понять і термінів, якими в сучасному законодавстві та науковій літературі позначаються об'єкти екологічного права, необхідне для юридичного позначення й розмежування того, на що спрямоване правове регулювання, до чого відносяться ті чи інші правові вимоги. При цьому в екологічному праві України та сусідніх держав наявний великий набір термінів у цій галузі, а тим більше розуміння їх суті й ознак. На сьогодні відбувається об'єктивно зумовлений процес розширення та змістової видозміни традиційних підходів до характеристики загальноприйнятих категорій екологічного права, чітке й однозначне розуміння яких напряду пов'язане з належною ефективністю законодавчого регулювання екологічних відносин.

Проблеми аналізу об'єктів екологічного права, як правило в контексті загальних досліджень механізму еколого-правового регулювання, розглядалися багатьма відомими науковцями в різні періоди становлення та розвитку екологічного права, зокрема, О.С. Колбасовим, В.В. Петровим, М.М.Брінчуком, Ю.С. Шемшученком та іншими

Метою даної публікації є з'ясування системи об'єктів екологічного права, їх змісту і ознак, сучасних тенденцій зміни та розширення розуміння об'єктного складу екологічних відносин.

Основним загальним об'єктом екологічного права України виступає "навколишнє природне середовище". Для забезпечення належного правового регулювання відносин необхідно, звичайно, визначити, обмежити й однозначно розтлумачити зміст даного об'єкта, коло понять і характеристик, що ним охоплюються, та відмежувати від інших суміжних, але не тотожних понять: "природа", "навколишнє середовище", "навколишнє природне середовище", "довкілля" (вперше вжите в Конституції України 1996 року).

Поняття "природа" в системі правовідносин з'явилося з виникненням екологічного права. У природничонауковому розумінні природа - це сукупність об'єктів і систем матеріального світу в їх природному стані, що не є продуктом трудової діяльності людини [1, с.4]. Поняття "природа" в еколого-правовій науковій та навчальній літературі характеризується однотипно в різний період. Так, у середині 70-х років ХХ ст. Ю.С.Шемшученко визначав природу як сукупність матеріальних предметів (природних ресурсів) і умов, які існують незалежно від волі людей і є матеріальною основою і середовищем перебування людського суспільства [2, с.19]. У 90-х роках ХХ ст. М.М.Брінчук визначає "природу" як природне середовище перебування людини, мало зачеплену або практично незмінену господарською діяльністю людини [3, с.47]. При цьому в літературі зазначається, що в сучасний період це поняття застаріло і практично витіснено поняттям "навколишнє середовище" [3, с.48; 4, с.20].

З іншого боку, поняття "навколишнє середовище" ототожнюється з поняттями "природа" та "навколишнє природне середовище" і вказується на можливість їх застосування в екологічному праві як синонімів. Ще в 70-х роках ХХ ст. О.С.Колбасов зазначав, що поняття "навколишнє природне середовище" вживалося в літературі і документах виключно, щоб підкреслити віднесення поняття "навколишнє середовище" саме до природи, і передбачав зближення понять в екологічному праві, вказуючи, що навколишнє природне середовище - поняття, яке позначає проміжний стан природи перед перетворенням її в навколишнє середовище [5, с.17-18]. На початку ХХІ ст. М.М.Брінчук констатує, що аналіз законодавства в

історичному аспекті переконує, що в екологічному праві поняття "природа" і "навколишнє середовище" тотожні. На його думку, навколишнє середовище може бути визначене як навколишнє природне середовище (природа), тобто сукупність природних комплексів, природних об'єктів і природних ресурсів, включаючи атмосферне повітря, води, землю, ґрунти, надра, тваринний і рослинний світ, а також клімат і навкоземний космічний простір, у їх взаємодії та взаємозв'язку [6, с.58].

В останні роки в поняття "навколишнє природне середовище" окремими науковцями та законодавцем вкладається інший зміст, наголошуючи на невід'ємній його складовій - так званому антропогенному факторі. Так, Є.І.Єфімова, аналізуючи категорію "навколишнє природне середовище", вказує, що "на ранньому етапі поняття "навколишнє природне середовище" служило синонімом поняття "навколишнє середовище", "природа". Пізніше воно стало позначати нероздільну сукупність природної та модифікованої екологічної системи. Не виключено, що в найближчому майбутньому під "навколишнім природним середовищем" буде розумітись єдина природно-модифікована екосистема, що існує при підтримці антропогенного фактора. У далекому майбутньому - раніше природна модифікована екосистема, що забезпечує якість біологічного життя через втручання антропогенного фактора" [7, с.5].

В останні роки в російському та міжнародному праві основним інтегрованим об'єктом екологічного права називається "навколишнє середовище". При цьому в зарубіжному законодавстві "навколишнє середовище" як об'єкт правової охорони включає ще й окремі елементи соціального середовища. Так, Модельний закон про охорону навколишнього середовища, підготовлений під егідою Ради Європи і прийнятий нею в 1994 році, у зміст поняття "навколишнє середовище" поряд із природними ресурсами включає цінності, які формують створене людиною навколишнє середовище, а також якість життя й умов у тій мірі, в якій вони можуть мати вплив на благополуччя і здоров'я людини. У новому Федеральному законі Росії від 10.01.2002 року "Про охорону навколишнього середовища" [8], який замінив попередній "Про охорону навколишнього природного середовища", прийнятий у 1991 році, об'єктом регулювання виступає навколишнє середовище (за прикладом зарубіжних країн), зміст якого значно розширений і включає не тільки компоненти природного середовища і природні об'єкти, але і природно-антропогенні (природні об'єкти, змінені в результаті господарської й іншої діяльності чи створені людиною і наділені властивостями природних об'єктів) і антропогенні (створені людиною для забезпечення соціальних потреб і не наділені властивостями природних об'єктів) об'єкти. Такий підхід

докорінним чином змінює уявлення про навколишнє середовище та його охорону в рамках екологічного права і вже піддався справедливій критиці в російській науковій літературі. Зокрема, вказується на наявність інших понять - "середовище перебування", "середовище життєдіяльності", які є більш ширшими в порівнянні з поняттям "навколишнє середовище" і включають поряд з елементами природного середовища й об'єкти соціального. "Коли ж законодавець визначив навколишнє середовище як правову категорію, включаючи поряд із природними компонентами антропогенні об'єкти, виникають питання про суспільні потреби в цьому, а особливо головне - в наявності відповідних механізмів їх охорони" [6, с.57].

Найпростіше ж співвідношення понять "навколишнє середовище і навколишнє природне середовище" характеризується як загальне і родове. Навколишнє середовище в широкому розумінні - це частина середовища, яка перетворена у процесі діяльності людини й охоплює також виробниче, побутове, соціальне середовище. Навколишнє природне середовище - сукупність усіх природних умов, у тому числі перетворених, змінених в процесі виробничо-господарської діяльності людини, в яких відбувається життєдіяльність людини [9, с.60]. Зокрема, у ст.5 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" [10] навколишнє природне середовище визначається як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів. На думку В.І.Андрейцева, поняття "довкілля" може розглядатись як тотожне поняттю "навколишнє природне середовище" у випадку, коли довкілля виступає як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів та ідентифікується з навколишнім природним середовищем [11, с.64]. Саме такий підхід сьогодні є традиційним і сприйнятим українським законодавством і юридичною наукою.

Існування різних термінів у законодавстві призводить до неоднозначного їх тлумачення на науковому рівні. Введення нових категорій та визначення їх змісту повинно враховувати як сучасні тенденції розвитку науки, самого суспільства і природи, так і систему існуючого законодавства, зв'язки між нормами, сфери їх регулювання, правові механізми тощо. Разом із тим видозміни традиційних підходів до розуміння основних об'єктів екологічного права сьогодні не уникнути, що проявляється і в українському законодавстві, про що буде сказано далі.

До об'єктів правової охорони згідно зі ст.5 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" належать також:

- природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і такі, що не використовуються в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ);

- ландшафти й інші природні комплекси.

При цьому в системі об'єктів екологічного права традиційно розрізняють категорії "природний об'єкт" і "природний ресурс".

Природний об'єкт є у певній мірі умовною правовою категорією, яка дає можливість індивідуалізувати деяку частину природного середовища, щоб визнати її об'єктом екологічного права, завершений екологічний комплекс із властивими йому функціями, який нерозривно пов'язаний і взаємодіє з іншими елементами довкілля [9, с.51; 12, с.25]. О.С.Колбасов порівнює категорію "природний об'єкт" із поняттям "особа" в цивільному праві або "річ" - свого роду абстракція, що відображає будь-яку індивідуальну (офіційно виділену) частину природної речовини [13, с.32].

При цьому, щоб бути об'єктом екологічного права, природний об'єкт повинен відповідати таким ознакам, виведеним у свій час В.В.Петровим і які були тривалий час своєрідними стандартами при характеристиці природних об'єктів:

- природне походження (хоч можуть допускатись і застосування людської праці, наприклад посадка дерев);

- екологічний взаємозв'язок із навколишнім природним середовищем (вирубані дерева, повітря в закритих приміщеннях не є природними об'єктами);

- виконання функцій життєзабезпечення (ті природні компоненти, процеси, що суперечать інтересам людини, не входять до об'єктів екологічного права, наприклад землетруси, повені тощо) [9, с.50].

Однак розвиток науково-технічного прогресу і, в цілому, суспільних відносин призвів до певних об'єктивних змін у визначенні природних об'єктів як об'єктів екологічного права та поширення на них указаних вище характеристик. Наприклад, Закон України "Про тваринний світ" у редакції 2001 року відносить до об'єктів тваринного світу, на яких поширюється дія цього Закону і, відповідно, природоохоронні приписи, тварин, які утримуються в неволі, а значить вилучені з природного середовища. А як бути з генетично модифікованими організмами, регулювання відносин щодо яких оформлено в прийнятому за основу проєкті Закону України "Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні і практичному використанні генетично модифікованих організмів"? Вони, зрозуміло, не відповідають ознаці природного походження. Це зумовлює необхідність зміни у бік кількісного та якісного розширення об'єктного складу екологічних відносин.

Стосовно природних ресурсів, то це певна сукупність запасів природних речовин, природної енергії чи певна корисна властивість природного об'єкта, які використовуються суспільством для задоволення своїх потреб

(це - джерело споживання людиною природи). Так, запаси деревини - природний ресурс, а ділянка лісу - природний об'єкт; природні енергетичні запаси води - природний ресурс, а річка - природний об'єкт; корисні копалини - природний ресурс, а надра - природний об'єкт.

Новий етап розвитку екологічного права, формування, як зазначає О.С.Шестаков, глобального екологічного права на основі прийнятих в останні роки міжнародно-правових документів висуває поряд із традиційними об'єктами регулювання екологічного права в якості самостійних та особливих нові об'єкти, такі як біологічні ресурси, біорізноманіття, екосистеми, безпеку людини, глобальні екологічні послуги тощо [14, с.50]. О.Л.Дубовик, даючи загальну характеристику об'єктів еколого-правового регулювання, відзначає різноманітність їх форми, походження, змісту та включає до них еколого-значиму діяльність, її наслідки, способи і засоби [15, с.27, 39-46].

Крім наведених вище об'єктів екологічного права, обґрунтованим видається визнання додатковим об'єктом людину, її життя і здоров'я, адже вона проживає і перебуває в тісному зв'язку з навколишнім природним середовищем, зазнає безпосереднього його впливу та є живим біологічним організмом, про що сьогодні не раз наголошується науковцями [3, с.163; 16, с.14].

Як бачимо, проблема визначення об'єктного складу екологічного права потребує подальшого наукового дослідження й обґрунтування. У даній статті розглянуті та детально проаналізовані об'єкти екологічного права з огляду існуючих підходів, які виявляються в науці й законодавстві. Особливості суспільних відносин, що складаються у сфері дії екологічного права, зумовлюють перегляд класичних поглядів щодо розуміння змісту основних його категорій та понять і мають враховувати сучасні тенденції розвитку природного, соціального, технічного середовища, їх взаємопроникнення. Завданням науки повинна стати розробка й окреслення складових змісту категоріального апарату екологічного права, що має бути покладений в основу законодавчого регулювання відповідних відносин.

1. Красилов В.А. Охрана природы: принципы, проблемы, приоритеты. - М.: Наука, 1997.
2. Шемшученко Ю.С. Организационно-правовые вопросы охраны окружающей среды в СССР. - К.: Наукова думка, 1976.
3. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды): Учебник. - М.: Юристъ, 1998.
4. Тимошенко А.С. Формирование и развитие международного права окружающей среды. - М.: Юрид. лит., 1986.
5. Колбасов О.С. Экология: политика, право - М.: Наука, 1976.
6. Бринчук М.М. Экологическое право: Учебник. - М.: Юристъ, 2004.
7. Ефимова Е.И. Развитие эколого-правовой терминологии в эколого-правовых исследованиях // Экологическое право. - 2003. - №3. - С.2-6.

8. СЗ РФ. - 2002. - №2. - Ст.133.
9. Природноресурсовое право и правовая охрана окружающей среды: Учебник / Под ред. В.В. Петрова. - М.: Юрид. лит., 1988.
10. Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 41. - Ст. 546.
11. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навчальний та науково-практичний посібник. - К.: Знання-Прес, 2002.
12. Крассов О.И. Экологическое право: Учебник. - М.: Дело, 2001.
13. Колбасов О.С. Терминологические блуждания в экологии // Государство и право. - 1999. - №10. - С.27-37.
14. Шестаков А.С. Биологическое разнообразие: регулирование использования и охраны в международном праве // Экологическое право. - 2001. - №2. - С.48-55.
15. Дубовик О.Л., Кремер Л., Любе-Вольфф Г. Экологическое право: Учебник / Отв. ред. О.Л.Дубовик. - М.: Изд-во "Эксмо", 2005.
16. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю.С.Шемшученка. - К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2005.

Kobetska N.R.

OBJECTS OF ECOLOGICAL RIGHT AND THEIR MAINTENANCE IN MODERN TERMS.

There are the considered basic prospects and essence of objects of ecological right in the article. Different scientific and legislative approaches to understanding of maintenance and component concepts "nature" are analysed, a "natural environment", "environment", is specified on the necessity of change of classic approaches in the analysis and establishment of mechanisms of guard of objects of ecological right in a modern period.

Keywords: objects of ecological right, environment, natural environment, natural object, natural resource.

Марчук Н.П.

ПОНЯТТЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 349. 41

Сьогодні людство не може відмовитися від використання природних ресурсів, які є основою матеріального виробництва, але не може й примиритися з деградацією навколишнього природного середовища внаслідок інтенсивної експлуатації землі, її надр, водних об'єктів, лісів, тваринного та рослинного світу. Для врегулювання цих питань в Конституції України та в інших законодавчих актах України передбачено, що громадяни України та інші особи для задоволення своїх потреб мають право користуватися природними об'єктами, не погіршуючи екологічну ситуацію.

Природокористування - це насамперед, взаємодія природи і суспільства, що обумовлена матеріальними, економічними та іншими інтересами, які виражаються у використанні корисних властивостей навколишнього природного середовища для задоволення потреб громадян.

На думку М.І.Краснова "природокористування - найважливіший базовий елемент взаємодії суспільства і природи [1, с.1]. Таке визначення

він обґрунтовує тим, що саме в цій сфері найактивніше відбувається обмін відносин між суспільством і природою.

І.А.Іконицька виділяє, що спілкування людини із природою, постійно необхідне їй для забезпечення свого існування, і є в загальному значенні природокористуванням [1, с.17].

Що ж до права природокористування, то можна сказати, що право природокористування - це один із головних інститутів екологічного права, який містить правові норми, що регулюють раціональне використання природних об'єктів.

У науці екологічного права поняття "право природокористування" розглядають у двох основних значеннях: в об'єктивному та суб'єктивному.

О.С.Баб'як зазначає, що право природокористування - це система юридичних норм і засобів, спрямованих на врегулювання відносин щодо ефективного використання, відновлення і охорони природних ресурсів, забезпечення багатограних матеріальних, економічних та соціальних інтересів та законних прав суб'єктів природокористування [2, с.35]. Регулювання відносин з приводу природокористування за допомогою правових норм узаконює ці відносини між суб'єктами і складає об'єктивну сторону, тобто інститут права природокористування.

А.К.Соколова вважає, що до складу цього правового інституту входять також правові норми, які регулюють відносини з комплексного використання різних видів природних об'єктів. Таким чином, під правом природокористування вчена розуміє інститут загальної частини екологічного права, в якому об'єднані норми, що визначають спільні положення для права користування всіма видами природних об'єктів, включаючи і норми, які регулюють їхнє комплексне використання [3, с.113].

Правовий інститут права природокористування - це сукупність (система) правових норм, які встановлюють права і обов'язки, що визначають правила поведінки підприємств, організацій, установ і громадян при безпосередньому впливі на навколишнє природне середовище незалежно від того, чи є вони спеціально оформленими суб'єктами права природокористування щодо того об'єкта природи, на який спрямована їх дія (діяльність) [1, с.2].

Суб'єктивний аспект права природокористування визначає можливу поведінку суб'єктів у межах екологічного законодавства по вилученню корисних властивостей і якостей об'єкта з метою реалізації своїх екологічних інтересів.

Взагалі, в юридичній літературі менше уваги приділено аналізу суб'єктивного права природокористування, аніж інституту права природокористування.